

CAVİT ORHAN TÜTENGİL – İKİLİ YAPI¹

Giriş

Cavit Orhan Tütengil Türk sosyologları arasında Türkiye'nin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm arayan bir aydın olarak yerini almaktadır. Tütengil'in içine doğduğu dünya ve yaşam serüveni onun toplumsal meselelere bakış perspektifini oluşturmuş, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Tütengil'in sosyolojik düşünceleri genellikle toplumsal değişim, modernleşme ve sosyal yapının analizi üzerine odaklanmıştır. Tütengil, toplumsal yapının ve sosyal ilişkilerin derinlemesine analizini yaparak toplumsal dinamikleri anlamaya çalışmıştır. Bu analizler, toplumun nasıl yapılandığını ve bu yapıların bireyler üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Tütengil, gelişmiş ülkelerin sosyo-kültürel tecrübelerine odaklanarak gelişmekte olan ülkeler için Türkiye özelinde çıkarımlarda bulunur. Bu nedenle de sıkça köy-kent ayrımına vurgu yapar. Toplumların geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçlerini anlamak, Tütengil'in modernleşme yolunda uygun adımları atabilmesi için önemlidir. Geri kalmışlığın sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, sosyo-politik nedenlerini araştıran Tütengil çözümü Türkiye'nin kırsal kesimini dönüştürmekte bulur. Kırsal toplum yapısının dönüşmesi demek, Tütengil için geleneksel yapıların tortularının ortadan kalkması demektir. İrrasyonel toplumdaki rasyonel topluma geçişin Tütengil'e göre tek çıkış yolu ekonomik kalkınmayı gerçekleştirerek ve Atatürk'ün ilkelerine bağlı kalınarak zihinsel bir süreçle mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın konusu da bu bağlamda Cavit Orhan Tütengil'in sosyolojik bakış açısını incelemek, düşünürün kullandığı temel kavramları ele almak ve düşünürün "ikili yapı" kavramını din sosyolojisi bağlamında değerlendirmektir. Tütengil'in kavramları ile ilgili literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Ancak Tütengil'in ikili yapı kavramını din sosyolojisi bağlamında ele alan çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. 7 Aralık 1979 yılında bir cinayete kurban giden Cavit Orhan Tütengil'in vefatının ardından ölüm yıl dönümünde ve sosyoloji günlerinde çeşitli anma törenleri düzenlenmekte ve sempozyumlarda Cavit Orhan Tütengil'in yaşamına, sosyolojik bakış açısına yer verilmektedir.

1. Cavit Orhan Tütengil'in Sosyo-Biyografisi

Cavit Orhan Tütengil 17 Ocak 1921 yılında Tarsus'un Sebil köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Ali Rauf Tütengil, annesi ise Tarsuslu aktar Emmi'nin kızı diye bilinen Meryem Hanım'dır. Tütengil'in babası Ali Rauf Bey, Kıbrıs Türklerindedir; öğretmenlik mesleğini icra etmektedir. Ali Rauf Bey'in Kıbrıs'ta öğretmenlik yapması o dönemin Kıbrıslı Rumları tarafından engellenmiş, Ali Rauf Bey'in Türkiye'de Sebil

¹ Zeynep Katmer, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı | zeynepktmrr@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-9920-8650>

Köyü'nde öğretmenlik hayatı başlamıştır. Cavit Orhan Tütengil öğrenim hayatına babasının Sebil Köyü'nden sonra ikinci görev yeri olan Ulaş Köyü'nde başlamıştır (Kongar, 1982,13).

Babası Ali Rauf Bey'in Tarsus'a atanmasıyla birlikte ortaokul eğitimini Tarsus'ta tamamlayan Tütengil, lise öğrenimi için Haydarpaşa Lisesi'nde eğitim almaya hak kazanmıştır. Tütengil lise döneminin son senesinde barınma koşullarından ötürü zati geçirek arkadaşları ile aynı dönemde mezun olamamıştır. Tütengil geçen bir yılın ardından 1940 yılında Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olmuştur. Yükseköğrenime geçen Tütengil derece yaparak liste birincisi olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni kazanmıştır. Ancak Tütengil'in tercihi o dönem Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümü olmuştur. Aktif bir öğrencilik yaşamı süren Tütengil, 1942 yılında arkadaşları ile beraber "Değirmen" dergisini çıkarmıştır. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak Tütengil, 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun olmuştur (Cılga, 2003, 377).

Tütengil üniversiteyi bitirdikten sonra çalışma hayatına ilk görev yeri olan Antalya Lisesi'nde öğretmenlik yaparak başlamıştır. 1945 yılında askerlik görevini Erzincan'da topçu olarak yapan Tütengil meslek hayatına Köy Enstitüleri'nde devam etmiştir. İlk olarak Kerpirtepe Köy Enstitüsü'nde meslek dersi öğretmenliği yapmış ardından Aksu Köy Enstitüsü'nde görevine devam etmiştir. Tütengil öğretmenlik mesleğini icra ettiği dönemde sosyolojik araştırmalarına devam etmekte, gelişmenin yollarını araştırmaktadır. Tütengil, 1950-1951 yılları arasında yurt dışına staj imkânı sağlayan 4489 sayılı yasadan faydalanarak Fransa'da bulunma imkânını elde etmiştir (Kongar, 1982, 14). Bu dönemde Tütengil Fransa ile ilgili izlenimlerini Varlık dergisinde kaleme almıştır. Aynı yıllar içerisinde de Prens Lütfullah ile tanışma fırsatı bulmuştur. 1952 yılında Fransa'dan dönen Tütengil, Aksu Köy Enstitüsü'nde görev yapmaya devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Diyarbakır'a atanan Tütengil, burada felsefe öğretmeni olarak görev yapmıştır. Tütengil'in Diyarbakır'daki görev yılları Ziya Gökalp, Sait Paşa, Faik Ali, Süleyman Nazif ve İshak Sükuti ile ilgili araştırmalarla geçmiştir. Tütengil bu dönemde öğrencileri ve arkadaşları ile birlikte "Çizgi" adlı dergiyi yayınlamıştır (Burcu, 2008, 14). 1952 yılında Şükriye Urubay ile evlenen Tütengil'in bu evlilikten üç çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk çocuğunu kaybetmiş olan Tütengil çiftinin 1955'de Kaya, 1956'da da Deniz isimli bir erkek bir kız çocukları dünyaya gelmiştir (Kongar, 1982, 16).

1953 yılında Tütengil, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsü'sünde asistanlık görevine başlamıştır (Burcu, 2008, 14). Tütengil 1956 yılında doktora tezini tamamlamış, "Montesquie'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri" konulu tezi 1957 yılında yayınlanmış ve bu doktora tez çalışmasıyla Tütengil "Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü"nü almaya hak kazanmıştır (Cılga, 2003, 377). Tütengil asistanlık görevine devam ettiği esnada 1958 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirmiştir. Ardından 1960 yılında tamamlamış olduğu "İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları" adlı çalışma ile doçent unvanına sahip olmuştur. Cavit Orhan Tütengil, 1960 yılında doçentlik unvanını alırken 1970 yılında profesör unvanını elde etmiştir.

1962-1963 yılları Tütengil'in İngiliz yaşamına ilişkin gözlemler yaptığı British Museum'da çeşitli çalışmalar yürüttüğü yıllar olmuştur (Kongar, 1982, 16; Burcu, 2008, 14).

Tütengil öğretim üyeliği esnasında yurt dışı seyahatlerine devam etmiştir. Tütengil'in birkaç kez Fransa ve İngiltere'ye, Belçika, Hollanda ve Batı Almanya'ya seyahat ettiği bilinmektedir. Tütengil İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü öğretim üyeliği ardından da başkanlığı ile birlikte İktisat Fakültesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde hem hocalık hem de bir süreliğine müdürlük görevinde bulunmuştur (Kongar, 1982, 17, Burcu, 2008, 14). Tütengil'in kitaplara, eski gazete ve dergi koleksiyonlarına, özellikle kupürlere büyük ilgi gösterdiği bilinmektedir. Tütengil, önemli gördüğü yazıları kesip saklamakta ve kendi yazılarını düzenli olarak dosyalamaktaydı. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsü müdürlüğü döneminde biriktirdiği kesiklerden oluşacak bir Belgeleme Servisi kurmayı planlamaktaydı, ancak Tütengil'in maddi imkânları bu projesini gerçekleştirmeye el vermemiştir (Acaroğlu, 1980, 12).

Türk Dil Kurumu üyesi olan Tütengil, bu kurumda bir süre Yönetim Kurulu üyeliği yürütmüştür. Tütengil'in UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu üyeliği de yaptığı bilinmektedir. Hacettepe Üniversitesi ve Harp Akademisi Tütengil'in hocalık yaptığı kurumlar arasındadır. 1970-1971 yılları arasında ders döneminde Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde de "köy sosyolojisi" konusunda bir yıl seminer vermiştir. Türkiye Harsî ve İçtimâî Araştırmalar Derneği, Türk Sosyal Bilimler Derneği Tütengil'in üyeliğinin bulunduğu bazı derneklerdendir. (Kongar, 1982, 17; Burcu, 2008, 14).

Tütengil'in akademik yaşantısının yanında kişiliğinden ve sosyal yaşantısından da bahsetmek mümkün olacaktır. Tütengil yaşamının uzun bir kısmında ailesi ile birlikte Fatih'te oturmuştur. İlerleyen dönemlerde ise Levent'te bahçeli bir eve sahip olmuştur. Bahçeli evindeki yaşamı doğa ile iç içe geçmiştir. Bahçesinde çiçek, meyve ve sebze yetiştirmiş kazma, kürek ve toprakla her zaman ilişkili olmuştur. Tütengil bu bahçede yetiştirdiği mahsulleri yakınlarına, arkadaşlarına ve misafirlerine sunmaktan büyük keyif aldığını ifade etmektedir. Tütengil yaşamı boyunca zaman konusunda titizlik göstermiştir. Tütengil'in toplantıları hususunda dakik olduğu söylenmekte, görüşmeye vaktinde gelmeyen kişilerle planını iptal ettiği bilinmektedir. Eserlerini ortaya koyarken planlı hareket ettiği de dile getirilmektedir. Modern toplumun ürettiği insan tipi ile özdeşleşen şekilde zaman hesabını yaptığı bilinmekte ve disiplinli bir hayat sürmüş olduğu dile getirilmektedir (Kongar, 1982, 17).

Tütengil'in dostu M. Türker Acaroğlu Tütengil'den sevgi ve saygı ile bahsetmektedir. Tütengil'in hem fiziksel hem karakter özelliklerini anlatan Acaroğlu, onun iradeli, dost canlısı, uyumlu, gerçekçi aynı zamanda idealist olduğunu dile getirmektedir. Tütengil, alçak sesle konuşan, kısa boylu kır saçlı ve sade bir görüntüye sahipti. Tütengil sakin yapısı, iletişime açık tavrı, güvenilirliği, arkadaş canlılığı ile bilinen kişilikti. Tütengil'in inandığı doğruların arkasında sonuna kadar durduğu,

doğru bildiği ilkelerle yaşadığı ve bu ilkeleri de kitlelere öğretmeyi amaçladığı bu uğurda yaşadığı dile getirilmektedir (Acaroğlu, 1980, 23; Kongar, 1982, 18).

Cavit Orhan Tütengil, 1979 yılında 7 Aralık sabahında saat 8.30'da evinden üniversiteye gideceken bineceği otobüse koştuğu esnada durakta, insanlık dışı katillerin demokrasiyi zedelemek, Türkiye'nin istikrarını düzenini bozmak üzere harekete geçen katillerin planının bir parçası olarak öldürülmüştür. Tütengil, öldürüldüğü esnada Türkiye İş Bankası Yayınları tarafından basılacak olan "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi" adlı çalışmasını yürütmekteydi. Tütengil'in yanında bulunan çantasından ise son makalesi olan "Hınçerin Bıraktığı Halk Belgeliği" adlı eseri bulunmaktaydı. Kongar Tütengil'in ölümünü "Tütengil'in öldürülmesi ile Türk Bilim Yaşamı, en verimli çağlarından birinde, en değerli çocuklarından birini zamansız yitirdi." ifadeleri ile tanımlamıştır (Kongar, 1982, 18).

Cavit Orhan Tütengil'in Öne Çıkan Eserleri ve Hakkındaki Literatür

Cavit Orhan Tütengil'in kaleme aldığı birçok yazı bulunmaktadır. Çalışmamızın kapsamı ve sınırları gereği literatürdeki bütün çalışmalarına yer vermek mümkün gözükmemektedir. Tütengil'in çalışmalarını toplu bir şekilde ele alan eserler vardır. Tütengil'in kaleme aldığı "Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod" (3. Baskı, 1975) adlı kitap, Tütengil'in bibliyografyasının yer aldığı eserlerden biridir (Tütengil, 1975, 120). Bunlardan bir diğeri dostu M. Türker Acaroğlu 1980 yılında yayınladığı "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri" adlı makaledir. Tütengil'in çalışmalarını ele alan bir diğer makale ise Özerdim ve Özben'in 1980 yılında hazırladığı "Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Bibliyografyası" adlı çalışmadır. Özerdim ve Özben bu çalışmalarında Tütengil'in bütün eserlerini tam anlamıyla bir araya getiremediğini belirtmektedir (Özerdim, Özben, 1980, 103).

Tütengil'in yazdığı öne çıkan bazı kitapları şunlardır: Ziya Gökalp Bibliyografyası (1945), Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler (1948), Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi (1949), Diyarbakır Üzerine Notlar (1954), Montesquieu'nun Siyasi ve İktisadi Fikirleri (1956), Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu (1961), Türkiye'de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği (1963), Köyden Şehire Göç Meselesi (1963), Doktor Rıza Nur Üzerine (1965), Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı (1966), Köy Sorunu ve Gençlik (1967), Ağrı Dağı'ndaki Horoz (1968), Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod (1969), Az Gelişmenin Sosyolojisi (1970), Türkiye'de Köy Sorunu (1970), Az Gelişmenin Sosyolojisi (İkinci Baskı, 1972), Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak (1975), Temeldeki Çatlak (1975), 100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları (1975), Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod (gözden geçirme, 1978).

Çalışma sürecinde yapılan literatür taramasında Cavit Orhan Tütengil hakkında birçok araştırmaya rastlanmıştır. Özbay'ın (2019) yüksek lisans tezinde "Cavit Orhan Tütengil'in Sosyolojik Düşünceleri" adlı çalışmaya rastlanmaktadır. Şahbudak (2019) "Az gelişmenin Sosyolojisi: 1970'lerden Günümüze Azgelişmişliğin Ölçütleri Temelinde Nicel Bir Karşılaştırma" adlı lisans tezinde Tütengil'in az gelişme kavramı üzerine ele alınan nicel bir çalışmadır. Atlun (2000), "Modernleşme Kuramı ve Türk

Sosyolojisindeki Kalkınma Tartışmaları (1945-1970)” adlı yüksek lisans tezi çalışmasında Tütengil’in sosyolojik düşüncesini modernleşme kuramı bağlamında incelemiştir.

Tütengil’i ele alan diğer bir çalışmalar ise literatürde yer alan makalelerdir.² Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Hatipoğlu, A. (2006). Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Bakış Açısı. Buday, M. (2011). Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil., Kurtkan (2011) “Cavit Orhan Tütengil’in Ardından”, Uluocak, Ş. (2012). “Az Gelişmenin Müphemlikleri Ve Sosyolojisi Açısından Cavit Orhan Tütengil”, Kayhan (2016) “Türkiye’de 1960 Sonrası Sosyal Değişme Araştırmaları: “Az Gelişmişlik Olgusu” ve Cavit Orhan Tütengil”, Tezcan, M. (2019). “Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Eğitimci Kişiliği.”

2. Tütengil’in Sosyolojik Bakış Açısı

Tütengil, 1942’li yıllarda yazmaya başlamış, 1950’li yıllar itibari ile sosyolojik çalışmalarını ortaya koymaya başlamıştır. Memleket meselelerini ele alan çalışmalarında iktisat ve sosyoloji alanında yazdığı eserleriyle tanınmaktadır. Tütengil’in yaklaşımı temelde Atatürkçü bir ideolojik içerik taşıyan “batılılaşma” düşüncesine dayanmaktadır (Cılga, 2008, 387). Tütengil Batı ve Batı kültürü karşısında hayranlık beslemektedir. Batı’daki gelişim, sosyo-kültürel seviye, devlet yönetim biçiminden eğitime olan yansımalar, Tütengil’in Batı’ya hayranlık duymasına neden olmuştur. Tütengil’in o sıralarda Batı’da dikkatini çeken şey hem ekonomideki gelişmeler hem de devlet yönetiminde laiklik ilkesini benimseyen yönetim biçimleridir (Acaroğlu, 1980, 17). Tütengil Batı hayranı olmasına rağmen Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketiyle birlikte toplumsal bir meseleye parmak basmakta, bu toplumsal meseleyi bir hastalık olarak nitelendirmektedir. Ona göre Batılılaşma fikri ile birlikte toplumda “kendini aşağıda görme” kompleksi ortaya çıkmış, bu refleksle birlikte toplumdaki her eksiklik toplumsal hayatta bir özgüvensizlik oluşturmuştur. Tütengil geri kalmışlık karşısında eksiklerin tamamlanmaya çalışılarak dik duruş sergilenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tütengil “Bizde mevcut, değerli, değersiz, her şeyi inkâra varan bu görüş, tabiri caizse hazır elbiseciliği vazgeçilmez bir moda haline getirdi.” ifadesiyle bu duruma bir eleştiri getirmektedir (Tütengil, 1948, 8).

Tütengil’in sosyolojik bakış açısını oluşturan değerler, Atatürk Devrimi’nin esas aldığı değerlerdir. Tütengil idealize ettiği topluma ulaşmanın yolunu yine toplumun içerisinde bulmaktadır ve Anadolu’nun dönüşümünü aydınların eliyle gerçekleştirme çabasıdır. “Kişiliğimize kavuşmadan, kendi güçlerimize dayanmadan ve güçlüklerimizi göze almadan Anadolu’nun alın yazısı değiştirilemez.” ifadesi Tütengil’in toplumu dönüştürme ve Kurtuluş Savaşı sonrasındaki bağımsızlık mücadelesine olan isteğini ve heyecanını yansıtmaktadır. Bu hedefin gerçekleşebilmesi Tütengil için Türkiye’nin diğer ülkeler karşısında kendi konumunu belirlemesi, geleneksel yapıların yarattığı tortuların ortadan kaldırılması ve ülkenin

² Ayrıca bkz. Özbay (2019), s. 17.

öz değerlerinin parlatılması ile mümkün olacaktır (Tütengil, 1975, 76; Hatipoğlu, 2006, 73).

Cavit Orhan Tütengil'in bilimsel çalışmalarını Kongar altı kesim şeklinde kategorize etmiştir. Bunlar; ulusal ve evrensel kişilik incelemeleri, yöntem sorunu, köy sorunu ve göç olgusu, az gelişmişlik olgusu, Atatürk ve Atatürkçülük ve diğer konular şeklinde sıralanabilir. Tütengil, insanlık tarihini ilgilendiren batı uygarlığının ve Türk kültürünün önemli temsilcilerini akademik hayatı içerisinde incelemiştir. Montesquieu, Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp gibi isimler Tütengil'in üzerinde çalıştığı isimlerden bazılarıdır. Tütengil'in bu çabası, Batı'da ve Türkiye'de yaşanan sorunları anlama, gelişmeye yönelik faaliyetlere hız kazandırma isteğine dayanmaktadır (Kongar, 1982, 20-23). Cavit Orhan Tütengil, bir bilim adamı olarak, toplumun en önemli sorunu olarak gördüğü geri kalmışlık, az gelişmişlik kavramı ve sosyal bilimlerin geliştirilmesine yönelik metodolojik çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle Türk düşünürleri üzerine yaptığı araştırmalarda, toplumsal, tarihî ve kültürel köklerimizde inceleyerek bu bilgi birikiminden yararlanarak geleceği şekillendirilebileceğine inanmıştır (Durur, 2016, 2).

Tütengil sosyolojik düşüncesi içerisinde toplumların geride kalmışlık düzeylerini hem kuramsal hem pratik düzeyde analiz etmiş, içerisinde yaşadığı toplumun yaşadığı yoksulluklardan etkilenmiş; bu koşulların değişmesine yönelik eserlerini kaleme almıştır. Bu yönüyle Tütengil'in sosyolojik bakış açısı "halkçı" olarak değerlendirilebilmektedir. Tütengil Atatürkçü dünya görüşü çerçevesi ile bu sorunlara eğilmiş, toplumsal yapının değişmesine ket vuran nedenlere eğilerek çözüm arayışına girmiştir. Tütengil sosyolojik düşüncesinin temeline Türk modernleşmesini koymakta bu yolda Batı tipi toplum modeli ile altyapı, kültür, sanayileşme düzenini Atatürk Devrimi'nin Batıcı yorumuyla ele almaktadır (Hatipoğlu, 2006, 74).

3. Tütengil'in Az Gelişme Kavramı

Cavit Orhan Tütengil gelenekçi toplumun irrasyonelitesine karşı çıkmaktadır; toplumlar gelişme ve ilerleme kaydedebilmek için akli temele koymalı, aklın yönettiği bir dünyada düzen kurulmalıdır. Tütengil'i ideal toplum anlayışında temelde rasyonalite olmaktadır, bu anlayışla yola çıkan Tütengil çalışmalarında Türkiye'nin çağdaşlaşma ve akılcılık süreçlerini araştırmaya yönelmiştir. Tütengil, gelenekçiliğin kalıplarını kırarak toplumu çağdaşlaştırmanın doğal bir yolu olarak metafizik düşüncelerle mücadele etmeyi ve toplumu aklın yönlendirmesi gerektiğini savunmuştur (Hatipoğlu, 2006, 60). Tütengil'in sosyolojik analizlerinin merkezinde az gelişmişlik kavramı yer alır; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin toplumsal ve ekonomik sorunlarını geri kalmışlık kavramıyla ele alır. Ona göre, geri kalmışlık sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir sorundur. Tütengil, bu sorunun çözümünü Kemalizm çerçevesinde modernleşme ve kalkınma projelerinde bulur. Bu nedenle ilk olarak Tütengil'in "az gelişme" kavramını ele almak gerekir.

“Az gelişmiş” ülke kavramı sosyologlar ve iktisatçılar tarafından ülkeleri, gelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarından ayırmak için kullanılmaktadır. Tütengil özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında az gelişmiş ülkelerin daha merak konusu olduğunu, savaşın farklı alanlara yayılmasıyla birlikte az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik, sosyokültürel durumunun daha incelenebilir hale geldiğini ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan bloklaşma, kapitalist ve sosyalist düzen arasında bir rekabet getirmiş; az gelişmiş ülkelerin milli, ekonomik kültürel bağımsızlık çabaları az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin birbirleriyle olan ilişkisine ivme kazandırmıştır. Tütengil, Türkiye’yi de az gelişmiş ülkeler içerisinde konumlandırmakta, Türkiye’nin gelişmiş ülkeleri incelemesini, gelişmiş ülkeler arasında olmak için çaba harcaması gerektiğini düşünmektedir (Tütengil, 1962, 152).

Az gelişmişlik Tütengil’e göre bazı sebeplerin ortaya getirmiş olduğu sonuçtur. Az gelişmişlik, coğrafi güçlükler, kaynak yetersizliği ya da kaynakların doğru şekilde kullanılmaması, sosyo-kültürel güçlükler, düzensiz nüfus artışı ya da yeterli nüfus yoğunluğunun oluşmaması gibi nedenlere dayanabilmektedir. Toplumların dünyada yaşanan büyük değişikliklerin dışında kalması, teknolojik alanda ve organizasyon süreçlerinde yaşanan gecikmeler, dış etkenlerin çıkarlarına hizmet eden yapısal düzenlemeler ve gelişmeyi yönlendiren bireylerin mevcut kaynakları verimsiz ya da yetersiz bir şekilde kullanması bu bağlamda önemli rol oynamaktadır. Bu unsurlar, toplumsal yapının kalkınma sürecinde karşılaştığı temel engelleri oluşturarak, sürdürülebilir gelişmenin önüne geçmektedir (Tütengil, 1970, 1). Tütengil az gelişmeye sebep olan bütün bu faktörlerin ortak yanının bir sınır çizme, engelleme, gelişmeden alıkoyma ve zaman içerisinde duraklatma olduğunu vurgulamaktadır. Az gelişmiş bölgeler ile gelişmiş bölgeler arasında bir akış vardır. Bu akış az gelişmiş bölgelerin iş gücünün yüksek olduğu, kaynakların ve kaynakların dağıtımının daha verimli olduğu arz-talep dengesinin daha yüksek olduğu gelişmiş bölgelere yönelmesiyle ifade edilmektedir. Böylelikle az gelişmiş bölgeden göç eden nüfus gelişmişliğe katkı sunarak göç ettiği bölgeyi daha da fakirleştiren döngü içerisine sokmaktadır (Tütengil, 1962, 153).

Tütengil az gelişmişlik olgusunu çok boyutlu olarak değerlendirmenin yanı sıra “bölgesel az gelişmişlik” hususunu da önemsemektedir. Buna göre “Bölgesel az gelişmişlik, az gelişmişlik olgusunun daha dar bir coğrafi ölçekte gözlemlendiği bir formudur ve bu bağlamda az gelişmiş bölgeler, yalnızca ekonomik geri kalmışlıkla değil, aynı zamanda sosyal yapı farklılıklarıyla da ülkenin diğer kesimlerinden ayrılırlar. Bölgesel az gelişmişliğin temel nedenleri arasında coğrafi izolasyon, doğal koşulların elverişsizliği, etnik ve kültürel ayrılıklar, demografik yapılar ve ülkenin genel gelişimine entegre olmayı engelleyen ya da sınırlayan toplumsal ve ekonomik ilişkiler yer alır. Bu bölgeler, merkezi gelişim dinamiklerinden dışlanarak sosyo-ekonomik olarak geri kalmışlık durumuna hapsolürlar (Tütengil, 1977, 1).

Tütengil’in az gelişmiş ülke ve az gelişmiş bölge kavramları makro ve mikro düzeyde geride kalmışlığı açıklamaktadır. Çeşitli faktörlerin geride kalmışlığa ya da az gelişmişliğe neden olduğu bu faktörler tabii faktör ve beşerî faktörler olarak

ayrılmaktadır. Buna göre az gelişmişliğe neden olabilecek doğal faktörlerin başında bir ülkenin coğrafi konumu gelmektedir. Ülkelerin coğrafi konumları, sahip olacakları iklimi, yer şekillerini madenleri ve toprak şekillerini belirlemektedir (Tütengil, 1962, 153). Coğrafi konum bir ülkenin gelişiminde etkili ancak tek yeterli sebep olmamaktadır. Tütengil bir ülkenin sahip olduğu coğrafi konumu farklı zamanlarda farklı tarihsel süreçlerde değerlendirmektedir. Buna göre de coğrafi faktör, Tütengil'in ifade ettiği şekilde ülkelere değişik zamanlarda değişik kalkınma imkânları vermiştir. Bunun bir neticesi olarak da aynı bölge üzerinde farklı zaman dilimlerinde çeşitli ve gelişim seviyeleri birbirinden farklı medeniyetlerin doğduğu görülmüştür (Tütengil, 1962, 154). Tütengil'in az gelişme faktörlerinden biri olarak incelediği bir diğer faktör ise ırktır. Milletlerin renkleri ve görünüşleri tek başlarına ülkelerin gelişim sebepleri arasında değerlendirilmemektedir. Tütengil, ırkın zihinsel potansiyelde bir eşitsizliğe neden olmadığını vurgular. Beyaz ırkın üstün olduğu yönündeki yaygın inanışın, bilimsel bir temele dayanmayan bir yanlış anlamadan ibaret olduğunu ifade eder. Akdeniz, Orta Avrupa, Orta Doğu ve bazı Latin Amerika ülkelerinde beyaz ırkın egemen olduğu gözlemlense de bu bölgelerde de az gelişmiş toplumların bulunması, beyaz ırkın doğal bir üstünlüğe sahip olduğu tezini çürütmektedir. Tütengil'e göre, ırk faktörü gelişmişlik düzeyini belirleyen bir unsur olarak kabul edilemez (Tütengil, 1970, 13).

Tütengil'in diğer bir ifade ettiği faktör ise dindir. Tütengil'in dinleri kalkınma üzerindeki etkisi karmaşık ve çok boyutlu bir faktör olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Tütengil Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde ekonomik gelişmenin hızla ilerlediğini, buna karşın kadercı ve gelenekçi dinlerin hâkim olduğu ülkelerde az gelişmişliğin sıkça görüldüğü ifade etmektedir. Tütengil'in örneğinde görüldüğü üzere özellikle Katolik ülkeler, Protestan ülkelerle karşılaştırıldığında, az gelişmiş bölgelerde daha yoğun olarak bulunurlar. Akdeniz çevresinde İspanya ve İtalya, Amerika kıtasında ise Latin Amerika ülkeleri buna örnek teşkil eder. Protestan ülkelerde, inançlarının temelini oluşturan cenneti yeryüzünde gerçekleştirme hedefi, sermaye birikimlerine önem vermelerine neden olmuş ve böylelikle bu inancı benimseyen ülkelerin ekonomileri kalkınmış, gelişimleri hızlanmıştır. Ekonomik kalkınmanın getirisi olarak da bu ülkeler gelişmiş ülkeler içerisinde kategorisinde yer almaktadır (Tütengil, 1962, 156).

Din faktörünün ve Müslümanlığın gelişme yönünde engel teşkil etmesi İslam'ın iktisadi faaliyetlere yönelik bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Buna göre iddia edilen, İslam medeniyetine bağlı geliştirilen hukuki, iktisadi davranışların gelişme yönelik olumsuz etki yaratığıdır. Tütengil, 20. yüzyıla kadar Müslüman ülkelerdeki gelişmişliklere dikkat çekerek, bu ilerlemenin aslında ekonomik ve toplumsal durumla ilişkili olduğunu; dinin ne gelişmeye yönelik tek başına katkı sağladığını ne de dinin tek başına az gelişmenin nedeni olabileceğini ifade etmektedir. Tütengil tarihsel süreçte ülkelerin ekonomik seviyelerine göre Müslümanlığın etkisinin farklı şekilde yorumlandığını dile getirmektedir. Buna göre iktisadi yönden gelişmiş bir bölgede Müslümanlık ilerlemeye destek olarak görülürken gelişimin az olduğu yoksul

ülkelerde Müslümanlık gelişmeyi engelleyen faktör olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak Tütengil, dinin ilerlemeyi engelleyici bir unsur olarak görüldüğü ülkelerde engelleyici bir hale geldiğini ifade etmekte, Müslüman ülkelerin geri kalmışlığının asıl din üzerinde olumsuz bir imaja neden olduğunu söylemektedir. Nihayetinde dinin de tek başına bir ülkenin geri kalmasında etkili olduğu söylenmemektedir (Tütengil, 1970, 16).

Toplumsal gelişmenin önünde olumlu ya da olumsuz etkisi olan bir diğer faktör ise tarihsel nedenlerdir. Tarihsel süreçlerde yaşanan teknoloji alanındaki gelişmeler ilerlemenin güdüleyici rolünü üstlenmektedir. Nitekim Tütengil sanayi devrimi ile birlikte Avrupa'nın iktisadi olarak gelişim yaşadığını bununla birlikte de hayatın diğer alanlarında ilerleme kaydettiğini ifade etmektedir. Burada üretimin önemine dikkat çeken Tütengil, ülkelerdeki burjuvazi sınıfına da dikkat çekmekte, burjuvazi sınıfın da kalkınmayı göğüsleyecek bir etkiye sahip olduğunu dile getirmektedir (Tütengil, 1962, 157).

Burjuvazi sınıfın rolü sınai gelişimleri ülkenin diğer değerlerine entegre edebilmek, teknolojinin verimli bir şekilde üreticisi olabilmektir. Ancak Tütengil'in vurguladığı bir diğer nokta ülkelerin gelişimlerinde burjuvazinin gerekliliği hususundadır. Tütengil, burjuvazinin olmadığı ancak sınai gelişmeyi kökünden alıp ülkelerini ilerleten örneklerden bahsetmektedir. Japonya ve Rusya'yı buna örnek gösteren Tütengil, Rusya'da bu ekşiğin devlet teşebbüsü ile Japonya'da ise feodaller ve aristokrasi ile gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Tütengil'e göre sınai gelişimlerin yalnızca avantajlarından yararlanmak getirilerini taşıyabilmek değil o gelişimlerin üreticisi olabilmek de gerekmektedir (Tütengil, 1970, 18).

Ancak az gelişmiş ülkeler iktisadi bakımdan gelişmiş ülkelere farklıdır. Az gelişmiş ülkeler iktisadi olarak devlet desteğine ihtiyaç duyarken gelişmiş ülkelerin iktisadi biçimlerinde özel teşebbüs oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Tütengil gelişmiş ülkelerin sermayeyi ve gelişmeyi elinde bulundurarak kalkınma elde ettiğini, kalkınma ile gelmiş olan ürünü de az gelişmiş ülkelere hizmet olarak sunduğunu ifade etmektedir. Böylelikle gelişmiş ülkeler zenginleşirken az gelişmiş ülkelerin tüketim kültürü gelişmekte, iktisadi kalkınma söz konusu olmamaktadır (Tütengil, 1962, 158).

Özetle Tütengil az gelişmiş ülkelerde sanayi gelişiminin önündeki engellerin, sadece ekonomik faktörlerle sınırlı olmadığını, toplumsal ve siyasi yapılarla da yakından ilişkili olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Tütengil burjuvazinin zayıflığını, sanayileşmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görmektedir. Ona göre burjuva sınıfının yetersiz olması, sermaye birikimini ve sanayi yatırımlarını güçleştirir. Bu eksiklik, sanayi gelişimini destekleyecek girişimcilerin yokluğuna ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olur. Bunun yanı sıra köy gibi geleneksel yapılar da gelişmeyi engelleyen önemli bir faktördür. Köylülerin gelenekçi yapıları ve kapalı toplumlar halinde yaşaması, sosyal hareketliliği sınırlar ve yeniliklerin yayılmasını zorlaştırır. Sosyal hareketliliğin olmaması, bireylerin ekonomik olarak yükselme şansını azaltır ve toplumsal yapının statik kalmasına neden olur (Tütengil,

1962, 158). Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde sanayi gelişimini engelleyen faktörler, toplumsal yapının durağanlığı, ekonomik eşitsizlikler, siyasi bağımlılık ve dış rekabet karşısındaki zayıflık gibi unsurlardan oluşur. Bu faktörler, sanayi gelişiminin tohumlarının kök salmasını ve büyümesini engelleyerek, ülkelerin kalkınma süreçlerini sekteye uğratar. Az gelişmiş ülkelerin bu döngüyü kırmaları için toplumsal yapıda bir değişime ihtiyaçları vardır.

Tütengil'in bu görüşlerine göre ekonomik kaynakların bir azınlık grubunun elinde toplanması ve bu grupların ticaret kârlarını kontrol etmesi, toplumun geniş kesimlerinin ekonomik faaliyetlere katılımını engeller. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde sıklıkla görülen siyasi bağımlılık ve dışa bağımlı yönetimler, ekonomik kalkınmayı yavaşlatan diğer bir faktördür. Siyasi bağımlılık, yerli sanayinin gelişimini zorlaştırırken, dış güçlerin müdahaleleri de ekonomik büyümeyi sınırlayıcı bir etki gösterir. Yerli sanayi ve küçük sanatların dış rekabet karşısında cılız kalması, bu ekonomik yapının bir başka zayıflığıdır. Küçük ölçekli üreticiler, küresel rekabette zayıf kalır ve ekonomik krizler karşısında kolayca çökerler. Az gelişmiş ülkelerde azınlık gruplarının ekonomik faaliyetlerin kilit noktalarını kontrol etmesi, ekonomik dengelerin bozulmasına ve sanayi gelişiminin yavaşlamasına neden olur (Tütengil, 1962, 158).

Tütengil'in az gelişmişlik kavramı, geleneksel yaklaşımlardan ayrılarak yalnızca ekonomik yapıyı değil, toplumsal ve kültürel faktörleri de içermektedir. Bu yaklaşım, az gelişmişliği sadece ekonomik büyümenin eksikliği olarak görmeyip toplumun genel yapısındaki bozuklukları ve geleneksel kalıpların toplumsal ilerlemeye engel oluşturmasını vurgular. Az gelişmişlik, ekonomik dengesizliklerin yanında, sosyo-kültürel yapının durağanlığı ve toplumsal hareketliliğin yetersizliği ile de bağlantılıdır. Tütengil'in özellikle gelenekçi yapıların kalkınmayı engellediğini söylemesi, az gelişmiş ülkelerin yalnızca ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda toplumsal modernleşmeye de ihtiyaç duyduğuna işaret eder. Tütengil'in bu analizi, Türkiye gibi ülkelerde ekonomik kalkınmanın tek başına yeterli olamayacağını, toplumsal yapının da modernleşmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak modernleşme süreçlerinde toplumsal direncin ne kadar güçlü olduğunun ve bu direnci kırmanın zorluklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Tütengil, az gelişmişliğin nedenleri arasında dış etkenlerin ve yabancı çıkarların etkisine de dikkat çekmektedir. Az gelişmiş ülkelerin dış ekonomik ve siyasi güçlerin etkisi altında kalarak, kalkınma süreçlerinde dışa bağımlı hale gelmesi, bu ülkelerdeki sanayileşmenin ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olur. Ayrıca, dışa bağımlı yönetimlerin yerli sanayiye yönelik yapısal düzenlemelerde yetersiz kalması, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşamamasına yol açar. Tütengil'in bu noktada ele aldığı dışa bağımlılık, küresel kapitalist sistemin az gelişmiş ülkelere dayattığı yapısal sorunlarla ilgilidir. Bu açıdan Tütengil'in eleştirileri, bağımsız ekonomik politikalar ve yerli sanayinin geliştirilmesi konularını ön plana çıkarır. Ancak dışa bağımlılık sorununu çözenin, yalnızca yerli sanayiye desteklemekle mümkün olup olmadığını tartışmak gerekir; çünkü küresel ekonomiyle entegrasyon,

bir yandan kalkınma için fırsatlar sunarken, diğer yandan da dış müdahalelere açık kapı bırakmaktadır.

4. Tütengil'in İkili Yapı Kavramı

Tütengil'in düşünce tarihine bakıldığında az gelişme ve toplumsal değişim vurgusu dikkat çekmektedir (Güngör, 2021). Tütengil'in az gelişme konusuna bu denli eğilmesi Türkiye'nin modernleşme bağlamında yaşadığı süreci izah etme çabasına dayanmaktadır. Tütengil'in az gelişme nedenlerini açıklamasının yanında az gelişmenin görünümünü de analiz ettiği görülmektedir. Hem az gelişmenin görünümü olarak ele alınan hem de Tütengil'in toplumsal değişmeye bakış açısını anlamaya ışık tutacak olan kavram ise Tütengil ile bütünleşen "ikili yapı" kavramıdır. Cavit Orhan Tütengil'in ikili yapı kavramı, sosyoloji tarihinde önemli bir yer tutar. Kavram, toplumsal yapıların anlaşılması, modernleşme süreçlerinin analizi, sosyal değerlerin ve kimliklerin oluşumu gibi konularda sunduğu yenilikçi bakış açıları ile sosyolojik teori ve analizin gelişimine katkılarda bulunmuştur. Tütengil'in ikili yapı kavramı, özellikle Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir değerlendirme aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet dönemine geçiş sürecindeki geleneksel ve modern unsurlar arasındaki çatışmalar ve etkileşimler bu kavram aracılığıyla incelenmiştir. Bu bağlamda ikili yapı kavramı, modernleşmenin toplumsal etkilerini anlamada ve bu sürecin toplum üzerindeki yansımalarını açıklamada önemli bir rol oynamıştır.

Geçiş Dönemi ve Modernleşme

Tütengil'e göre Türkiye'nin içerisinde bulunduğu dönem bir geçiş dönemidir. Tütengil'in geçiş dönemi olarak değerlendirme yapmasının nedeni ise Türkiye'nin hali hazırda az gelişmiş ülkeler arasında yer alması ancak gelişme yönünde yenilikler yapmaya çalışmasıdır. Tütengil toplumsal ve iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri iki yönlü görmekte olup Türkiye'yi W.W. Rotsow'un; geleneksel toplum- hazırlık aşamasındaki toplum - harekete geçme aşamasındaki toplum - toplumsal olgunlaşma yolundaki toplum - kitle tüketimi çağındaki toplum şemasından yola çıkarak konumlandırmıştır. Tütengil'in değerlendirmesine göre Türk toplumu dört aşamayı bir arada yaşamaktadır. Tütengil toplumun her kesiminin farklı değişim hızı ve farklı değişim niteliği gösterdiğini ifade etmektedir. Türk toplumunun tarıma dayanan toplumsal yapıda endüstrileşme çabası, ticaret ve hizmet gibi alanlarda gelişmeye çalışması Tütengil'in mevcut toplumsal yapıyı geçiş aşamasında olarak değerlendirmesini sağlamıştır (Tütengil, 2010, 146).

Özellikle 1970'li yılları Türkiye için bir geçiş dönemi olarak nitelendiren Tütengil, toplumda yaşanan sosyal hareketliliğe dikkat çekmekte, sanayiye geçiş aşamalarının toplumdaki izlenimlerine yer vermektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte toplumsal dinamikler kırsal ve kentsel yapılardan etkilenmekte aynı zamanda da ülkenin siyaseti toplumu kalkındırmaya yönelik politika gütmeye devam etmektedir (Altun, 2019, 152).

Tütengil'e göre yüzyıllardır süregelen Türk modernleşme hareketi Atatürk Devrimi ile önemli bir ivme kazanmıştır. Ancak toplumsal yapı ve kurumlar içerisinde yaşanan çeşitli engellemeler bu modernleşme önünde engel teşkil etmektedir. Bunun en önemli göstergesi de feodal dönemden kalan tortulardır. Geleneksel döneme ait her bir nesnesin varlığını devam ettirmesi modernleşmeye çalışan Türkiye için Tütengil'in ifadesi ile adeta bir "tezatlar kumkuması"dır. Bu tezatlık enerji tüketim biçiminden, giyime, kullanılan aletlere ve konut biçimlerine kadar hayatın her alanı içerisinde varlık göstermektedir (Tütengil, 1975, 110).

İkili Yapılar ve Toplumsal Çatışma

Tütengil az gelişmiş olan ve gelişim aşamasında olan toplum için sosyolojik bir görünümünden bahseder. Az gelişmiş ülkelerin sosyolojik olarak farklı olmalarının en temel göstergesi Tütengil'e göre ikili yapılardır. Tütengil az gelişmiş toplumlarda toplumsal kurumların, kültürlerin ve sistemlerin arasında bir çatışma olduğundan söz etmektedir. Kurumlar arasındaki bu çatışma toplumda denge unsurunun oluşumunda engelleyici bir rol üstlenir ve bütünleşmiş bir toplum görünümünü olumsuz etkiler. Az gelişmiş ülkelerde toplumun yapısının iki görünümü bir taraf ilkel bir taraf çağdaş olmaya çalışarak ortaya konulmaktadır. Hayatın her alanında ilkel-çağdaş ikiliği yani bu ikili yapılar karşı karşıya gelmekte ve çatışmaktadır. Tütengil, feodal döneme ait sayılması gereken yapıların varlıklarını devam ettirmesi sebebiyle, ülkelerin geçit döneminde kurumlar arası çatışmanın olmasına dikkat çeker. İkili yapılar buldukları bölgede yukarıdan aşağıya doğru olan hareket biçimleri-merkezi biçimleri ile aşağıdan yukarıya hareket etmeye çalışan yerel yapılarla bir denge kurma arayışı içerisinde olur (Tütengil, 1968, 50).

3.3. Toplumsal Düzensizlik ve Hiyerarşi

Farklı niteliklerde ve değerlerdeki kurumların bir arada bulunması toplumsal yapı ve kurumlarda bir düzensizlik yaratmakta bütünleşmeyi engellemektedir. İkili yapılar Tütengil'in daha önce de belirtmiş olduğu gibi, yerleşme, iktisat, hukuk, din ve eğitim gibi alanlarda etkisini göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal yapının çoğunluğunda köy, kabile ve aşiret gibi oluşumlar bulunmaktadır. Sosyal düzen içerisinde aşiret ve köy yaşantısına bağlı ilişkiler kurulu olup toplum içerisinde bu ilişkiler bir hiyerarşiye dönüşmektedir. Tütengil bu hiyerarşinin kendi içerisinde bir bağlılık içerdiğini kendi dışında kalan çevrede ise ayrıştırıcı rol üstlendiğini ifade etmektedir. Sosyal ilişkilerde genellikle akrabalık bağları, hemşericilik ilişkileri baskın olarak görülür. Bu sosyal yapıların topluluk halinde yaşamaları idarede merkezi yapılanmayı engelleyici rol oynar. Tütengil bu yapıların dini karakterlerine, gelenek ve göreneklerine bağlı yaşadıklarını bu ilişkilerin de onları oldukları gibi kalmaya zorladıklarını ifade eder (Tütengil, 1970, 120).

3.4. Tarım ve Geleneksel Yapılar

İkili yapıların mevcudiyetini kanıtlayan bir diğer gösterge geçim kaynağı olan tarım alanındadır. Geleneksel yöntemlere dayalı tarım alanında çalışma biçimi bu

alanda mal sahibi olan kimselerin haklarını korumaya yönelik özellikler göstermektedir. Bu düzende alacaklılar borçlu karşısında hak sahibi olmakta kişinin hürriyetinden yoksun kalmasına gidecek usullere dayanabilmektedir. Şeyhlik, ağalık, seyitlik gibi birtakım sıfatlar toplum içerisinde bu kişilere ayrıcalık yaratmakta bu kişilerin ayrıcalıkları diğer kişilere kapalı olmaktadır (Tütengil, 1970, 121). Görüldüğü gibi Tütengil burada toplum içerisindeki ikiliğin yaşattığı eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Tütengil ikili yapılarda “şeyhlik, ağalık, seyitlik” gibi unvanların, geleneksel toplum yapılarında ayrıcalıklı bir sınıfı temsil ettiğine dikkat çekmektedir. Bu tür sosyal hiyerarşilerin bireyler arasında büyük güç ve statü farkları yarattığı bilinmektedir. Bu statü farkları, yetenek ve beceriye değil, doğuştan gelen ya da sonradan gelişen toplumsal konuma dayalıdır. Gelişmeyi engelleyen unsur burada bireylerin eşit fırsatlara sahip olmamaları ve toplumun belirli kesimlerinin her türlü yeniliğe veya ilerlemeye kapalı olmasıdır.

3.5. Din Kurumunun Rolü

Tütengil'e göre az gelişmiş toplumlarda ikili yapılara neden olan bir diğer faktör de din kurumudur. Dinin ve dini inanışların toplum içerisinde yaygınlaşması dini inanç boyutundaki özgürlüğün dışına çıkartmakta, bu durum dinin hâkimiyetini diğer kurumlar üzerinde genişletmektedir. Tütengil az gelişmiş toplumların bütünlük konusunda yaşadığı güçlüğü vurgu yaparak, millet olarak bütünlüğünü sağlayamamış bireyler arasında dini görüşü bir ayırıştırıcı olarak görmektedir. Nitekim din toplum içerisinde tek bir formda kalmamakta, mezhep ve tarikat farklılıkları görülebilmektedir (Güngör, 2024). Toplumsal alanda kategorik bir ayrıma sebep olan farklı inanışlar toplumsal bütünlüşmeyi engellemekte aynı zamanda dinin toplum üzerinde kontrol edici bir konuma gelmesini sağlamaktadır (Tütengil, 1970, 121).

Tütengil'e göre din, bireysel bir inanç olmaktan çıkarak toplumun farklı kesimlerinde ayrışmalara ve ikili yapılara neden olabilmektedir. Bu durum özellikle mezhep ve tarikat farklılıklarıyla daha da derinleşerek, toplumun bütünlüşmesini ve modernleşmesini zorlaştırmaktadır. Tütengil'in az gelişmiş toplumlarda dinin toplumsal yapılar üzerindeki etkisine dair değerlendirmesi, modern toplumların gelişim dinamikleriyle karşılaştırıldığında önemli bir eleştiri sunmaktadır. Modern toplumlar, toplumsal bütünlüşme ve rasyonel devlet yapıları oluşturma çabasında ilerlerken, Tütengil, dinin sosyal ayrışmayı derinleştirdiği ve toplumsal kontrol mekanizması haline geldiği az gelişmiş toplumlarda bu süreci zorlaştırdığını ifade etmektedir.

Tütengil, dinin toplumsal yapıların ayrışmasında merkezi bir rol oynadığını vurgular. Din, bireyleri ve toplulukları bir araya getiren bir unsur olarak görünse de aynı zamanda mezhep ve tarikat farklılıklarıyla toplumsal bütünlüşmeyi tehdit eden bir faktör haline gelir. Bu bağlamda, Tütengil'in, dinin toplumsal kontrol mekanizması haline gelmesini eleştiren görüşü önemlidir. Ancak bu görüş, dinin sadece olumsuz bir ayırıştırıcı güç olduğu varsayımına dayanmakta, dini inançların olumlu toplumsal işlevlerini göz ardı etme riski taşımaktadır.

Dinin, toplumsal bütünleşmeyi sağlama potansiyeli (Güngör, 2007), Tütengil'in analizlerinde yeterince ele alınmamış gibi görünmektedir. Toplumdaki kurumların sağlıklı işleyişini meydana getiren faktörler birçok bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan biri de dindir; kurumsallaşmış bir dini yapı ortak değerler üretme, farklı değerleri bir araya getirebilme gibi niteliklere sahiptir. Dinin işlevselci rolü bireylerin bir anlam dünyası oluşturmasını sağlayabilir, bu durum da birlikteliğe ve toplumsal alanda bir düzen kurulmasına zemin hazırlayabilir (Zeyrek, 2021, 128). Dinin sosyal dayanışma, yardımlaşma ve toplumsal birlikteliği güçlendiren unsurlarını da içeren çok yönlü bir perspektif, dinin sosyolojik rolünü daha kapsamlı bir biçimde anlamamıza yardımcı olabilir.

Eğitimde İkilik

Tütengil'in ikili yapılara bu denli eğilmesi daha önce de ifade edildiği gibi toplumsal alandaki bütün kurumlarla ilişkilidir. Eğitimci kişiliğiyle öne çıkan Tütengil'in eğitim noktasında da ikiliklere karşı bir eleştiri getirdiğini söylemek mümkündür. Öyle ki İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tasarısı'nda³ yer alan İmam-Hatip okulları ile ilgili Tütengil, eğitimde yaşanacak ikiliği vurgulamaktadır. Bu tasarıya göre dönemin İmam-Hatip liselerinden mezun olacak öğrenciler kendi alanları dışında yükseköğretimde tercihte bulunabilecektir. Tütengil bu adımı "laik lise" karşısında "Müslüman Lisesi" oluşturmaya çalışmak olarak yorumlamaktadır. Bu tasarı dönemin tepkileri ile şekil değiştirirse de Tütengil bu adımı Tanzimat'ın ikili yapılarına dönüş olarak yorumlamaktadır (Tütengil, 1975, 150-151).

Tütengil'in İmam-Hatip liseleri ile ilgili görüşü de bu ikili yapılar eleştirisinin eğitim sistemine yansıyan bir boyutudur. Tütengil, Tanzimat döneminden itibaren Türkiye'deki modernleşme çabalarının iki farklı toplumsal yapı oluşturduğunu savunur. Bu dönemden itibaren bir yanda geleneksel, dini değerlerin egemen olduğu bir toplum modeli korunmaya çalışılırken, diğer yanda Batı tipi laik ve modern kurumların oluşturulmasına çalışılmıştır. Tütengil, bu ikili yapının toplumda kalıcı bir bölünme yarattığını düşünür ve bu bölünmenin aşılmasının modernleşme sürecinin başarıya ulaşması için gerekli olduğunu savunur. İmam-Hatip okulları üzerinden ortaya çıkan tartışma Tütengil tarafından eğitim sistemindeki bu bölünmenin somut bir örneği olarak değerlendirilir. İmam-Hatip okulları üzerinden Tütengil'in yaptığı eleştiriler, eğitimde bir ikilik yaratarak öğrencileri iki farklı dünya görüşü ve yaşam tarzına yönlendirme riski taşıdığına işaret eder. Tütengil, laik eğitim sisteminin içinde İmam-Hatip okullarının genişletilmesini ve mezunların yükseköğretimde farklı alanlara yönelme hakkı kazanmasını, laik okullar ile "Müslüman Lise" olarak gördüğü İmam-Hatip okulları arasında yapısal bir ayrımın doğmasına neden olacak bir adım olarak değerlendirir. Bu, eğitimde iki farklı zihniyetin öğrenciler ve dolayısıyla toplum üzerinde paralel biçimde var olmaya devam etmesi anlamına gelir. Tütengil'e göre bu durum, eğitim sistemini modernleşme ve Batılılaşma çabalarının gerisinde bırakacak bir geriye dönüş işaretidir.

³ Kalkınma Planı Tasarısı İkinci Beş Yıl (1968-1972), Ankara, 1967, T.B.M.M. Basımevi, s. 140.

3.7. Hukuk ve İkili Yapılar

Dönemin sosyo-politik olaylarını yakından inceleyen Tütengil için Türkiye'nin hukuki alandaki yenilikleri de yine ikili yapıdan kaynaklı çatışma içerisindedir. Tütengil bu dönemi bir yanda Anayasanın varlığıyla temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı modern Türkiye yolunda devrim düzenine sahip “Resmi Türkiye”, bir yanda da anayasal düzenin dışında gerçekleşen olay ve ilişkilerin değerlerin yönettiği “Gayri Resmi Türkiye” olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin modernleşmesi yolundaki bu çatlak, toplumsal devrimin gerçekleşmesi konusunda tehdit oluşturmaktadır (Tütengil, 1966, 53).

Tütengil, az gelişmiş toplumlardaki geleneksel yapıları bir tortu olarak nitelendirmektedir. Gelişmenin önündeki engeli bu bağlamda özdeşleştirdiği konu geleneksel yapıların varlığını sürdürmesidir. Geleneksel irrasyonel kurumların varlığını sürdürmesi Tütengil için toplum yapısı ile ilişkili gözükmektedir. Tütengil “Türkiye, köy ve köylü temeli üzerine kurulu bir memlektir.” (Tütengil, 1948, 5) ifadesi ile kırsal yaşam kültürünün devam ettiğini vurgulamaktadır. Nitekim Tütengil için Türkiye'deki az gelişme sorununun ve ikili yapıların varlığının esas odak noktası geleneksel irrasyonel hayatı devam ettiren değerleridir. Eğitim, din, ekonomi, hukuk ve sosyo-kültürel alanda yaşanan ikilikler kırsal hayat kültürünün varlığından güç alarak devam etmektedir. Akıl dışı düzenin devam etmesi, toplumun sosyolojik olarak geleneklerine bağlı olması yazılı kurallar dışındaki gelenek, görenek, din ve adetlerin oluşturduğu normlara göre davranması modernleşme çabalarına ket vurmak olarak değerlendirilmektedir.

Tütengil'in düşünce tarihindeki toplum modeline bakıldığında az gelişmiş toplumların örüntüsünü çizdiği görünür. Ancak burada vurgulanması gereken husus Tütengil'in toplum modelinde belirttiği az gelişmiş toplumları gelişmiş toplumlardan ayıran soyut ya da somut niteliklerde iç içe geçme durumu söz konusudur. Tütengil'in az gelişmiş toplum özelliği diye belirttiği niteliklerin tümü bütün toplumlarda bulunabilecek özelliklerdir. Toplumların yapısı homojen bir görüntüde olmayıp bütün toplumların yapılarında önceki dönemlerden taşıdıkları izleri görmek mümkündür. Topumlarda geleneksel ve modern yapılar bir arada bulunmakta ve her toplum içerisinde o topluma özgü süregelen bir çatışma durumu söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan Tütengil'in vurgulamış olduğu ikili yapıdaki çatışma yalnızca geleneksel ve modernin çatışmasına indirgenemez (Cılga, 1982, 420).

Diğer taraftan Tütengil'in ikili yapı kavramı ile sadece iki ayrı yapının varlığını değil geleneksel yapı kurumlarının düşünce kalıpları ile modern yapıların düşünce kalıpları arasında bir denge arayışını ifade ettiği de öne sürülebilir. Hatipoğlu geçiş sürecini tamamlamış toplumlarda iki yapının da bir arada bulunduğunu ancak asıl belirleyici olanın esas yapı olduğunu dile getirir. Geçişini tamamlamış toplum yapılarında iki yapı bir arada bulunsa da esas yapının değerleriyle toplumun genel yapısı karakterize olur. Esas olmayan yapının kültürü, dili ve değerleri sınırlı çevrede belli kesimler arasında varlığını sürdürür. Ancak Tütengil burada Türkiye'yi geçiş toplumu olarak nitelendirmekte, bu nedenle de tortuların hala baskın güç olduğunu

vurgulamaktadır. Tütengil için Türkiye'deki süreç bu ikili yapıların etki güçlerinin aynı olduğuna odaklanmakta, bu nedenle de Tütengil'in Türk modernleşmesi olarak değerlendirdiği proje de henüz tamamlanmamış bulunmaktadır (Hatipoğlu, 2006, 63).

Tütengil, Türkiye'nin modernleşme sürecinde olduğunu ve bu sürecin henüz tamamlanmadığını savunur. Cılga ise daha geniş bir toplumsal yapıyı göz önüne alarak, Türkiye'deki ikili yapıların sadece modernleşme süreciyle ilgili olmadığını, her toplumda geçiş aşamalarında bu tür yapılara rastlanabileceğini belirtir. Cılga'nın yorumu, toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri daha soyut ve evrensel bir düzlemde tartışırken Tütengil'in bakış açısı Türkiye'nin somut ve siyasal koşulları üzerinden bir değerlendirme sunar.

Sonuç olarak Tütengil Türkiye'nin modernleşme sürecini politik bir çerçevede ele alırken Cılga bu süreci daha genel toplumsal süreçlerin bir parçası olarak görür. Tütengil'in modernleşme ile ilgili kaygıları, Türkiye'deki modernleşme projesinin tamamlanmamışlığı ve karşı devrim süreçleriyle ilgilidir; Cılga ise bu yapıların doğasını ve toplumun genel gelişim süreçlerindeki yerini daha geniş bir çerçevede değerlendirir.

5. İkili Yapı ve Din Sosyolojisi

İkili yapının din sosyolojisi ve din ile ilişkisine geçmeden önce Tütenil'in çalışmalarında buna dair izlenimine göz atmak yerinde olacaktır. Cavit Orhan Tütengil'in doğrudan din sosyolojisi alanında kapsamlı çalışmalar yaptığı görülmemektedir. Ancak onun Türkiye'nin toplumsal yapısı ve modernleşme süreci üzerine yaptığı çalışmalar, dolaylı yoldan din sosyolojisine de katkıda bulunmuştur. Özellikle dinin toplumsal değişim süreçlerindeki rolü, geleneksel ve modern yapılar arasındaki etkileşimdeki yeri üzerine yaptığı tespitler, Türkiye'deki din sosyolojisi tartışmalarına ışık tutmuştur. Tütengil'in dine dair görüşleri, dinin sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumsal düzenin bir parçası olduğu ve bu bağlamda incelenmesi gerektiğini ortaya koyar.

Tütengil, dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini incelemiş ve dinin toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Ona göre din, özellikle Türkiye gibi toplumsal yapının ikili bir karakter taşıdığı toplumlarda hem geleneksel yapının koruyucusu hem de toplumsal değişime direnen bir unsur olarak öne çıkar. Tütengil, Türkiye'deki modernleşme sürecinde dinin hem bir direnç noktası hem de toplumsal bütünlüğü sağlayan bir unsur olarak rol oynadığını belirtir.

Tütengil, modernleşme süreci ile geleneksel değerler arasında bir denge arayışında olan Türkiye gibi toplumlarda dinin, bu iki yapıyı birbirine bağlayan bir köprü işlevi gördüğünü savunur. Ancak dinin, modernleşme karşısında korumacı bir tavır takınmasının, bu sürecin hızını yavaşlattığına da dikkat çeker. Tütengil'in dini modernleşme karşısında yalnızca yavaşlatıcı bir unsur olarak görmesi din ve toplumsal ilişkiler bakımından sınırlılık ifade etmektedir. Oysaki din, toplumsal değişim noktasında farklı sosyal olgular içermektedir. Din, mekân zaman ilişkisine

bağlı olarak değerlerle ve tutumlarla karşılıklı etkileşim içerisine girmektedir. Din hem değişimi etkileyen faktörleri etkilemekte hem de unsurlardan etkilenmektedir (Sarıkaya, 2021, 50-51).

İkili yapı kavramı, din sosyolojisi açısından geleneksel yapı, modern yapı, toplumsal değişme ve çatışma kavramlarını din ile ilişkilendirmesi bakımından perspektif sunmakta din ve toplumsal süreçlerin analizinde önemli yer tutmaktadır. “Dinî ve sihrî inanışların halk arasında yaygın olması, dinin vicdan hürriyeti sınırları içerisinde kalmayarak “dünya işleri” ile yakın ilgisi az gelişmiş ülkelerde din adamlarını ve dini önemli bir role sahip kılar” ifadesi Tütengil’in modernleşmeye çalışan toplumda dinin engelleyici rolüne dikkat çeker (Tütengil, 1970, 20). İkili yapının analiz ettiği toplumda geleneksel ve modern yapı bir arada bulunur. Kırsal yaşam kültürünün hüküm sürdüğü bu yapıda geçim kaynakları, sosyal yaşam buna göre şekillenmektedir. Sonuç olarak kırsal yaşam biçimlerinde tarımsal yaşamın hâkim olduğu, değerlerin din ve geleneklerle şekillendiği bir toplumsal düzeni ifade eder. Geleneksel yapı içerisinde din, sosyal normların ve değerlerin temel belirleyicisi olarak yer alır. Aile, toplumsal bağlar ve ahlaki düzen, dinin etkisiyle şekillenir ve bu yapı, modernleşme süreçlerine karşı muhafazakâr bir tutum sergileyebilir. Dolayısıyla ikili yapının geleneksel boyutu, dinin toplumsal düzen içindeki güçlü rolünü ortaya koyar.

İkili yapı modern yaşam ilişkisinde modern yapı, sanayileşme, kentleşme, bireyselleşme ve rasyonalite gibi kavramlarla karakterize edilir. Bu yapıda dinin toplumsal rolü farklılaşır; din, bireyin özel alanına çekilerek kamusal hayattaki etkisini yitirmeye başlar. Ancak az gelişmiş toplumlarda milli bütünlüğünü sağlayamamış toplumlar için dinin bu denli görünür olması ve hâkimiyet alanının genişlemesi toplumun içerisinde inanç yönünde bir bölünmeye neden olur (Tütengil, 1970, 121). Tütengil’in ikili yapı modelinde, modern yapı ile geleneksel yapı arasında yaşanan gerilim, dinin toplum içindeki rolünün değişimini ve bu süreçteki dinî dönüşümleri anlamak açısından önemlidir. Tütengil’in ikili yapı kavramı, Türkiye’nin modernleşme sürecinde geleneksel ve modern unsurlar arasındaki çatışmaları açıklamak için kullanılır. Ancak bu kavramın analizi, yalnızca çatışmalar üzerinden değil, aynı zamanda bu yapıların nasıl etkileşimde bulunduğu ve zamanla nasıl evrildiği üzerine de yoğunlaşmalıdır. Tütengil’in yaklaşımında, bu ikili yapıların birbirini nasıl beslediği, nasıl dönüşüme uğradığı ve bu dönüşüm süreçlerinin toplumsal dinamiklerle nasıl ilişkili olduğu daha az irdelenmiştir.

Örneğin, modernleşme sürecinin getirdiği değişimlerin geleneksel yapıların bazı unsurlarını nasıl dönüştürdüğü veya bu unsurlarla nasıl yeni bir sentez oluşturduğu üzerine daha derin bir analiz, Tütengil’in ikili yapısının daha dinamik bir çerçevede değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bu, yalnızca gerilimi değil aynı zamanda toplumsal dönüşüm süreçlerinin karmaşıklığını da göz önünde bulunduran bir bakış açısı geliştirilmesine olanak tanır.

Tütengil’in dini yalnızca geleneksel ve modern yapılar arasındaki bir çatışma aracı olarak görmesi, dinin bireysel ve toplumsal işlevlerinin yeterince değinmediğini

göstermektedir. Nitekim din hem toplumsal hem de bireysel işlevlerinden biri olarak görülebilecek kimlik kazandırma işlevi ile bireyin sosyal kimliğinde tamamlayıcı rolü ile öne çıkar. Bireyin varlığına ilişkin sorgulaması, aidiyet bilinci ve birliklilik bilinci dinin işlevleri arasında sıralanabilir. Bu bağlamda din, bireyler için inşa ettiği anlam dünyası ile birlikte onlara bir yaşam amacı verir ve bir arada bütün olarak yaşayabilmelerini sağlar (Okumuş, 2019,78). Modernizm ile birlikte gelen anomi, bireylerin yaşantısında bir anlam arayışına itildiğini ifade eder. Şehirleşmeyle birlikte gelişen ilişkilerde birey kırsal yaşamına göre daha bireysel bir yaşam sürer ve bu yaşam süreçlerinde ahlaki duygusal bir yönlendirmeye ihtiyaç duyabilir (Çiftçi – Ortakaya, 2021, 224). Dinin, modernleşmeyle birlikte bireyselleşmeye karşı toplumsal dayanışmayı ve muhafazakâr yapıyı koruma çabası, bu iki yapı arasındaki çatışmanın bir boyutudur. Diğer yandan dinin bu toplumsal değişimde öne çıkan benlik krizlerini yönetici rolünün, kimlik kazandırma işlevinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Güngör, 2021).

Tütengil'in ikili yapı kavramı, din sosyolojisi açısından önemli bir analiz aracı sunarken, dinin toplumsal yapıda oynadığı rolün daha karmaşık ve çok yönlü bir şekilde ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Din, yalnızca geleneksel yapının koruyucusu ya da modernleşmeye direnen bir unsur değil; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve kimliği pekiştiren bir unsurdur. Bu bağlamda Durkhime'in toplumsal değişim konusunda dinin vurguladığı sosyal rolünü değerlendirmek gerekir. Dinin bir toplumda yayılmasıyla birlikte o topluma çeşitli inanç manzumesi, norm, değer davranış modeli getirdiği bilinmektedir. Böylelikle din gelmiş olduğu toplumun sosyal yapısı ile kaynaşarak bireyler ve gruplar arasında sosyo-kültürel bütünleştirici bir rol üstlenir (Ünver, 2018, 414). Bu bağlamda din Tütengil'in ifade ettiğinin dışında din, bireylere bir anlam dünyası sunarak toplumsal alanda daha doyumu yüksek bir hayata sahip olmalarını sağlayabilir.

Tütengil'in yaklaşımı, bu yönlerin yeterince irdelenmemesi nedeniyle sınırlı kalmakta, daha geniş ve dinamik bir sosyolojik perspektifin benimsenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Tütengil'in düşünceleri, sosyolojik tartışmalara katkıda bulunmakla birlikte, dinin rolünü daha derinlemesine incelemek için yeni ve kapsamlı araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Cavit Orhan Tütengil, az gelişme, köy sorunu ve ikili yapı dendiğinde akla gelen ilk isimler arasında yer almaktadır. Tütengil'in eğitimci kişiliği, doğduğu coğrafya, yaşadığı sosyo-kültürel ortam onu toplumsal sorunlarla yakından ilgilenmeye yöneltmiştir. Tütengil yaşamı boyunca okuyan, araştıran, gelişen toplumlar karşısında hayranlık duyan bir kişiliktir. Türkiye'nin kalkınmasında sosyolojik bakış açısıyla bir çözüm önerisi sunmayı hedeflemiştir. Gelişmiş ülkelerin modern toplum yapıları Tütengil için ideal toplum anlayışına dönüşmüş olup Türkiye'nin toplumsal yapısını dönüştürmek Tütengil'in bir aydın olarak sorumluluk hissettiği konu olarak öne çıkmaktadır.

Tütengil'e göre Sanayi Devrimi'nden sonra ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni dünya düzeni, az gelişmiş ülkelerin konumunu belirlemiş olup bu ülkeleri özgürlüklerini ve tam bağımsızlıklarını kazanması yolunda bir yol haritası oluşturmuştur. Türkiye'nin de bu süreçte geçiş aşamasında olduğunu ifade eden Tütengil, akıl ve rasyonellik içerisinde toplumsal yapıda devrim yaşanabileceğine inanmaktadır. Tütengil, geri kalmışlık sorununu yalnızca ekonomik çerçevede değil, sosyolojik, tarihî ve kültürel bağlamda ele alır. Geri kalmış toplumların sorunlarının ekonomik odaklı olmaktan öte, kültürel ve sosyal değişimlerle de çözülmesi gerektiğini vurgular. Tütengil, Türk toplumunun tarihî ve kültürel köklerine büyük önem verir. Toplumsal sorunları anlamak ve çözüm yolları geliştirmek için tarihsel süreçleri analiz eder. Toplumların sadece bugünkü durumlarıyla değil, geçmişten gelen kültürel miraslarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Özellikle Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerini, Türkiye'nin modernleşme sürecinin önemli dönüm noktaları olarak görür.

Tütengil irrasyonel toplumdaki rasyonel topluma geçişi geleneksel yapıları oluşturduğu tortuların ortadan kaldırılması ile mümkün olacağını ifade eder. Bu değişimi mümkün kılacak şey ise toplumun her kesimi için kalkınmayı sağlayabilmek, kırsal tarıma dayalı toplum yapısını önce ekonomik olarak kaldırmak bununla birlikte de eğitim aracılığı ile zihinsel dönüşümü sağlayabilmektir. Modernleşmek Tütengil için akıl dışı bütün öğretilerden arınmak ile mümkün olacaktır.

Tütengil'in ideal toplum yapısı anlayışı endüstriyel kalkınma, sosyal yapıda çok katmanlılık, laik, gerçek özgürlük ve eşitlikler gibi temel ilkeler barındırmaktadır. Tütengil, temelinde aklın ilkelerinin yer aldığı, kurumlar arası çatışmanın yaşanmadığı ve toplumsal kurumların denge içerisinde olduğu, toplumsal olarak bütünleşmiş bir toplum yapısını idealize etmektedir.

Kaynakça

- Acaroğlu, Türker. "Yapıtları ve Kişisel Özapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 18, (1980), 11-24.
- Altun, Fahrettin. "Modernleşme Kuramı ve Türk Sosyolojisindeki Kalkınma Tartışmaları (1945-1970)". Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Buday, Muzaffer. "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 18, (2011), 5-10.
- Burcu, Esra. "Cavit Orhan Tütengil". *Türkiye'de Sosyoloji*. ed. Özdemir, M. Çağatay. Ankara: Phoenix Yayınları, 2008.
- Cılga, İbrahim. "Cavit Orhan Tütengil". *Türk Toplum Bilimcileri 1*. ed. Kongar, Emre. Ankara: Remzi Kitabevi, 2003.
- Çiftçi, Merve Betül, Ortakaya, Büşra. "Değişim Bağlamında Modernite/Modernizm ve Din". *Sosyolojik Açısından Din ve Toplumsal Değişme El Kitabı*. ed. Güngör, Özcan. Sarıkaya, Mehmet Emin. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme." *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (2007): 173-190.
- Güngör, Özcan. *Türkiye'de Dini Gruplar*. Ankara. Son Çağ Yayıncılık.

- Güngör, Özcan. “Sosyal Değişme: Tanım, Süreç ve Kavramlar”. Sosyolojik Açından Din ve Toplumsal Değişme El Kitabı, Edit: Prof. Dr. Özcan Güngör- Mehmet Emin Sarıkaya, Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Hatipoğlu, Ahmet. “Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Bakış Açısı”. Sosyoloji Dergisi, 16, (2006).
- Kayhan, Aslı. “Türkiye’de 1960 sonrası sosyal değişme araştırmaları: “Az gelişmişlik olgusu” ve Cavit Orhan Tütengil”. İktisat Dergisi, 533, (2016), 45-50.
- Kongar, Emre. “Cavit Orhan Tütengil”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.
- Kurtkan, Âmiran. “Cavit Orhan Tütengil’in Ardından”. Istanbul Journal of Sociological Studies, 18, (2011). 1-4.
- Küçük Durur, Elif. “Cavit Orhan Tütengil’s Contributions To The Field Of Communication Studies”. The Online Journal of Communication and Media. 2/2, (2016).
- Okumuş, Ejder. “Toplumsal Değişme ve Din”. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Özbay, Seda. “Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Düşünceleri”. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özerdin, Sami. Özben, Perran. “Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Bibliyografyası”. Istanbul Journal of Sociological Studies, 18, (1980), 163-200.
- Sarıkaya, Mehmet Emin. “Din ve Değişim İlişkisine Makro Bakış”. Sosyolojik Açından Din ve Toplumsal Değişme El Kitabı. ed. Güngör, Özcan. Sarıkaya, Mehmet Emin. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Şahbudak, Elif Yağmur “Az Gelişmenin Sosyolojisi: 1970’lerden Günümüze Az gelişmişliğin Ölçütleri Temelinde Nicel Bir Karşılaştırma”. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Lisans Bitirme Tezi, 2019.
- Tezcan, Mahmut. “Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Eğitimi Kişiliği”. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 20/1, (2019). 289-304.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Ağrı Dağındaki Horoz”. İstanbul: Çan Yayınları, 1968.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Az Gelişmenin Sebepleri”. Istanbul Journal of Sociological Studies, 4 (1962).
- Tütengil, Cavit Orhan. “Az Gelişmenin Sosyolojisi”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Matbaası, 1970.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı”. İstanbul: İstanbul Matbaası. 1966.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Bölgesel Az Gelişme Ve Bölgeler Arası Dengesizlik Sorunu”. Istanbul Journal of Sociological Studies, 15, (1977), 1-14.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Memleket Saat Ayarı”. İstanbul: Yazın Basın Matbaa. 2010.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod”. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1975.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Temeldeki Çatlak”. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler”. İstanbul: Berksoy Matbaa, 1948.
- Uluocak, Şeref. (2012). Az Gelişmenin Müphemlikleri ve Sosyolojisi Açısından Cavit Orhan Tütengil. Journal of Turkish Studies, 37. (Aralık- 2012), 227- 247.
- Ünay, Ünver. “Toplumsal Bütünleşme ve Din”. Din Sosyolojisi El Kitabı. ed. Akyüz, Niyazi. Çapçioğlu, İhsan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Zeyrek, İsmail. “Yapısal İşlevci Değişme Kuramları ve Din”. Sosyolojik Açından Din ve Toplumsal Değişme El Kitabı. ed. Güngör, Özcan. Sarıkaya, Mehmet Emin. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.